

SOVIETŲ SAUGUMO VEIKLA PRIEŠ LIETUVIŲ IŠEIVIJĄ 1945-1991 METAIS

(Pavyzdžiai iš Panevėžio istorijos)

Darius Juodis

Lietuvos istorijos institutas,

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

ĮVADAS

Sovietų saugumas buvo sudedamoji sovietinės valdžios dalis, kuri nevykdė atskiros savo veiklos, o ją derino su bendrąja sovietų politika. Todėl jos bendras destruktivinis veikimas prieš lietuvių išėiviją buvo sankcionuotas ir nė kiek neprieštaravo bendrajam sovietų politikos kursui. Galima tik diskutuoti dėl šios institucijos įtakos bendriems sprendimams atskirais laikotarpiais, bet neteisinga vaizduoti ją kaip savarankišką įstaigą. Ši sovietų specialioji tarnyba paprastai kuravo slaptąją užsiėinio ir vidaus reikalų pusę.

Istorinėje literatūroje jau yra nagrinėta bendra sovietų saugumo LSSR padalinio¹ struktūra ir veikimo pobūdis. Bet mažai yra paminėta arba visai nenagrinėta atskirų periferinių skyrių veikla. Todėl pranešimo tikslas yra apžvelgti sovietų saugumo veiklą prieš lietuvių išėiviją, remiantis išlikusia archyvine medžiaga ir Panevėžio istorijos pavyzdžiais. Darbas bus grindžiamas konkretaus periferinio sovietų saugumo Panevėžio skyriaus veiklos patirtimi ir nuveiktais darbais. Nepakankamai išnagrinėjus temą, negalimos ir konkrečios išvados. Tai būtų tik pirmas toks bandymas.

¹ Sovietų saugumas keitė savo pavadinimus, iki 1946 m. vadinosi NKGB, 1946–1953 m. – MGB, 1953 m. – MVD, nuo 1954 m. – KGB.

1945–1954 metai

VEIKLOS PRADŽIA

1944 m. iš Lietuvos į Vakarų pasitraukė dešimtys tūkstančių lietuvių karo pabėgėlių, dauguma jų buvo priversti apsistoti perkeltųjų asmenų stovyklose (anglų k. sutrumpinimas DP), įkurtose amerikiečių, anglų ir prancūzų okupacinėse Vokietijos zonose. Tarp pasitraukusiųjų buvo daug sovietų saugumą dominančių asmenų. Tai ir buvę tarpukario valstybės tarnautojai, asmenys, dirbę vokiečių okupacinėse civilinėse ar karinėse institucijose, ir t. t. Taip pat emigracijoje kūrėsi lietuvių politinės ir kultūrinės organizacijos, kurios ilgainiui irgi tapo sovietų saugumo tyrimo objektais. Tarp pabėgėlių buvo ir Panevėžio krašto žmonių, bet tikslų duomenų apie tai neturime.

Iki 1946–1947 m. savo veikloje saugumas akcentavo, jog Vakaruose ieško karinių nusikaltėlių. Bet prasidėjus Šaltajam karui pagrindiniu priešininku tapo Vakarų valstybių specialiosios tarnybos (ypač amerikiečių ir anglų žvalgybos organai). Tame kontekste lietuvių emigracija buvo vaizduojama kaip tų specialiųjų tarnybų įrankis, kurio veikimą reikia dezorganizuoti. Tokia suformuota nuomonė išliko per visą sovietinį laikotarpį. O SSRS saugumo LSSR padaliniai buvo pavesta kuruoti lietuviškąją emigraciją.

Pirmaisiais pokario metais LSSR padalinio tikslas buvo nuslopinti ginkluotąjį pasipriešinimą Lietuvoje ir perimti jo galimus ryšius su Vakarais kanalus. Šia kryptimi nukreiptos pagrindinės pajėgos, visos kitos užduotys tapo antraeilės.

Neišliko dokumentų, galinčių paliudyti, kokiais veiksmais Panevėžio skyrius prisidėjo prie tuo metu organizuojamos destruktinės veiklos užsienyje. To meto archyvinė medžiaga sunaikinta dar sovietiniais metais. Štai 1961 m. skyriuje sunaikinti dokumentai apie susirašinėjimą su LSSR 1-uoju (žvalgybos) skyriumi 1947–1954 m. Mat, pasak naikintojų, archyvinei medžiagai suėjo saugojimo terminas ir ji neturėjo „operatyvinės ir praktinės reikšmės“². Taip pat kartais naikinti dokumentai kaip neturintys „istorinės vertės“. Tais metais tokiu būdu nenorėta kažko nuslėpti, o paprasčiausiai biurokratinė įstaiga

² Atrinktų sunaikinti dokumentų sąrašas 1961 m. kovo 23 d., *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau LYA), f. K-18, ap. 1, b. 592, l. 2.

atsikratydavo nereikalingų popierių. Tik galima spėti, jog Panevėžio skyriaus indėlis į bendrąją žvalgybinę veiklą buvo nereikšmingas. Tai leidžia teigti atskiri faktai.

PANEVĖŽIO SKYRIAUS VEIKLA

Archyviniai dokumentai rodo, kad jau pokario metais darbas buvo organizuojamas „pagal linijas“. Linijos numeris priklausydavo nuo centrinių organų skyrių kuruojamų veiklos sričių. Pvz., „1 linija“ reiškė žvalgybą, „2 linija“ – kontržvalgybą ir t. t. O atskiri asmenys buvo tiriami pagal vadinamuosius atspalvius (rusų k. *okraskas*). Štai keletas tokių *okraskos* pavyzdžių: „amerikiečių špionažas“, „priklausymas anglų žvalgybos organams“ ar tiesiog „špionažas aiškinamas“. Tokios *okraskos* reiškė, jog saugumas įtarė, kad asmuo turi vienokių ar kitokių ryšių su užsieniu, ir tai gali būti susiję su lietuvių emigracija. Tuomet sovietų saugumiečiai pasižymėjo ypatingu įtarumu.

Įtarimą sukeldavo asmens susirašinėjimas su užsienyje gyvenančiais giminaičiais, lankymasis užsienio atstovybėse Maskvoje arba tiesiog jo buvimas repatriantu iš Vakarų. Sekdami asmenis čekistai gaudavo nerealių savo agentų pranešimų apie menamus antisovietinių pagrindžių centrus, tariamą užsienio specialiųjų tarnybų veiklą ir pan. Daug kas neatitiko realios situacijos, bet priešų paieškos būdavo nuolat skatinamos.

Panevėžio skyrius (kaip visi kiti periferiniai skyriai) nesugebėjo pasiekti reikiamų užsienio lietuvių, todėl pradėti sekti jų giminės, pasilikę Lietuvoje. Štai žinoma, kad 1951 m. pradėta stebimoji-įskaitos byla buvusiam 1941 m. birželio sukilėlių būrio vadui Sterneckiui (?) iš Panevėžio krašto, jis 1944 m. pabėgo į Švediją ir ten priklausė Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui (VLIK). Menamo asmens artimieji gyveno Lietuvoje, juos tyrė saugumas³. Galima daryti prielaidą, jog tokių bylų galėjo būti pradėta dešimtys. Bet tai nesudarė realių galimybių pasiekti reikiamą asmenį. Daugiausia dėmesio skirta sugrįžusiesiems iš Vakarų, nes jie saugumą domino keliais aspektais.

³ MGB Panevėžio rajono skyriaus viršininko plk. Malycho 1951 m. sausio 27 d. raštas MGB Šiaulių srities valdybos viršininkui plk. Vasiljevui, LYA, f. K-19, ap. 1, b. 897, l. 13.

VEIKLA PRIEŠ REPATRIANTUS

Visi pabėgę į Vakarų Lietuviai tebelaikyti sovietiniais piliečiais. Todėl iš sovietų okupacinių zonų jie buvo paprasčiausiai priverstinai sugrąžinti. Iš Vakarų sąjungininkų zonų priverstinės repatriacijos įgyvendinti nepavyko. Sąjungininkų valdžia neišdavė Pabaltijo šalių gyventojų sovietų pusei. Todėl šiuo atveju imtasi įvairios propagandinės veiklos, galinčios skatinti sugrįžimą į Lietuvą, o saugumas ėmėsi kuruoti slaptąją šios veiklos pusę.

Repatriantai sovietų saugumą domino kaip informacijos apie emigracijos gyvenimą šaltiniai ir tarp sugrįžusiųjų stengtasi surasti potencialius priešus. Žinoma, daugiausiai ieškota užsienio žvalgybos agentų, daugiau tariamųjų nei realių. Vėl čia padėdavo MGB slaptieji agentai, gaunamus duomenis savaip pagražindami. Štai agentas „Motoras“ savo pranešime paminėjo grįžusį Zigmą Mikolajūną, įtariamą kaip priklausantį užsienio žvalgyboms. Nors pastarasis dirbo tik traktorininku⁴. Vien jau dėl to neįtikinamai atrodo sovietų saugumiečių teiginiai apie agentus, nes dauguma įtariamųjų, atvykusių į Panevėžio kraštą, gyvendavo kaimo vietovėse, kur nebūdavo jokių užsienio valstybes dominančių objektų.

Greičiausiai sovietų įtarumą sukeldavo atviresni repatriantų pasisakymai apie sovietinę santvarką. Štai tirtas 1946 m. grįžęs Jonas Petrauskas (1941 m. jis išvyko iš Lietuvos, todėl laikytas reemigrantu), kalbėjęs antisovietškai⁵. Neaiškios ar nežinomos biografinės detalės irgi keldavo saugumo įtarumą, tokiems asmenims net būdavo pradėdamos bylos. Pavyzdžiui, 1950 m. pradėta byla Genrikui Falkiui-Girėnui, jis 1941 m. išvyko kaip vokiečių. Pasak MGB, 1946 m. buvo įstojęs į komunistų partiją, kur platino literatūrą. 1948 m. įtartinomis aplinkybėmis perėjo į sovietų zoną, kur po filtracijos ir toliau pasiliko įtariamuoju⁶. Apibendrintai galima teigti, jog repatriantai ne tiek buvo užsienio žvalgybos agentais, kiek juos tokiais įvardijo sovietų saugumas.

⁴ MGB Panevėžio rajono skyriaus viršininko plk. Malycha 1950 m. spalio 24 d. raštas MGB Šiaulių srities valdybos viršininkui plk. Vasiljevui, *ten pat*, b. 892, l. 2.

⁵ *Ten pat*, l. 4.

⁶ MGB Panevėžio rajono skyriaus viršininko plk. Malycha 1950 m. lapkričio 23 d. raštas MGB Šiaulių srities valdybos viršininkui plk. Vasiljevui, *ten pat*, l. 169–170.

Bet, kaip minėta, repatriantai buvo informacijos apie karo pabėgėlių gyvenimą Vakaruose šaltiniai. Ir toks šaltinis buvo vienintelis būdas kažką sužinoti apie užsienio lietuvius. Dėl informacijos gavimo repatriantai verbuoti slaptam darbui, o sovietų saugumas tam priemonių turėjo pakankamai (nuo grasinimų iki materialinių skatinimų). Ir kai kurių rezultatų šioje srityje pasiekta. Štai 1950 m. užverbuotas agentas „Venskij“, kuris 1942 m. nacių buvo išvežtas darbams į Austriją, iš ten pabėgo, bet 1945 m. vėl suimtas, išlaisvintas amerikiečių ir, pasak šaltinio, perduotas sovietų pusei. Bet prieš tai jis gyveno Zalsburgo perkeltųjų asmenų stovykloje. Verbuojamasis papasakojo, jog toje stovykloje veikė vietos komitetas, vadovaujamas buvusio Panevėžio vyriausiojo architekto Gargaso (?), kuris vykdė antisovietinę agitaciją, šiam dar padėjo inžinierius architektas Jankauskas, pasisakęs prieš repatriaciją į Lietuvą ir agitavęs vykti į Angliją. Naujam užverbuotajam duota užduotis išaiškinti užsienio agentus, atvykusius iš amerikiečių okupacinės zonos Austrijoje⁷. Kitas pavyzdys būtų susijęs su Panevėžio MGB agentu „Motoru“, kuris 1942 m. išvyko į Vokietiją. 1945 m. buvo amerikiečių sulaikytas, po to gyveno Bismark-Kazarm stovykloje. 1946 m. ten suimtas už spekuliaciją, o 1947 m. perduotas sovietų pusei. Jis irgi saugumui papasakojo, jog stovykloje buvo vietos komitetas, kuriam vadovavo Vincas Kerlys, stovyklos viršininku dirbo Vincas Šalčiūnas, o repatriacijos klausimais užsiėmė Petras Jočis. Lietuvių komitetas vykdė antisovietinę veiklą, ragino negrįžti į Tėvynę⁸. Gaunant iš agentūros tokius fragmentinius duomenis, buvo galima susidaryti bendrą lietuvių gyvenimo užsienyje vaizdą. Tokia informacija buvo galima dalintis su centriniais ir periferiniais MGB skyriais. Kitas klausimas – ar sovietų saugumas sugebėjo apdoroti visą gaunamą iš agentūros informaciją ir ją panaudoti veikloje užsienyje?

Taip pat verbuoti agentai, kurie galėtų skatinti patį repatriacijos procesą. To pavyzdys yra užverbuota agentė „Valia“, pagal MGB už-

⁷ MGB Panevėžio rajono skyriaus viršininko plk. Malycho 1950 m. rugsėjo 1 d. raštas MGB Šiaulių srities valdybos viršininkui plk. Vasiljevui, *ten pat*, b. 891, l. 74.

⁸ MGB Panevėžio rajono skyriaus viršininko plk. Malycho 1950 m. rugsėjo 1 d. raštas MGB Šiaulių srities valdybos viršininkui plk. Vasiljevui, *ten pat*, l. 76.

duotį siuntusi laiškus seseriai ir kvietusi grįžti į Lietuvą⁹. Tokiu būdu Panevėžio MGB skyrius prisidėjo prie bendrųjų priemonių, skatinusių sugrįžti lietuvius iš Vakarų. Bet čia pasiekti rezultatai buvo nedideli. Tai leidžia tvirtinti bendri skaičiai.

Štai 1950 m. rugsėjo mėn. Panevėžio MGB skyriaus kontroliuojamoje teritorijoje gyveno 479 repatriantai. Tarp jų iš amerikiečių okupacinės zonos buvo grįžę 97, anglų – 25, prancūzų – 17, o iš sovietų 339 žmonės (neabejotina, jog dauguma pastarųjų buvo priverstinai sugrąžinti). Iš šių emigrantų buvo tiriama 12 asmenų¹⁰. O po mėnesio jau 15¹¹. Tai nedidelis procentas iš bendrojo skaičiaus, nes saugumas daugiau ištirti nepajėgė. Po 1950 m. repatriacijos procesas praktiškai pasibaigė. Minėti skaičiai liko panašūs, nes sovietų valdžia tiek sugebėjo priversti ar prisivilioti sugrįžti.

1954–1988 m.

KGB PANEVĖŽIO SKYRIUS

Postalininėje Sovietų Sąjungoje sovietų saugumas toliau veikė neatsiejamai nuo to meto sąlygų. Jis ir toliau išliko sistemos dalimi ir ramsčiu. Pamažu ši struktūra, kaip ir visa sistema, grimzdo į stagnaciją. Ir kuo toliau, tuo labiau virto biurokratine įstaiga. Neturėdama realių priemonių paveikti lietuvių išeivijos gyvenimą, daugiausiai apsiribojo informacijos rinkimu, įvairia dezinformacine bei propagandine veikla, vietinės agentūros verbavimu. Daugiau rašyta ataskaitų, nevengiant pasigirti pasiektais rezultatais, negu aktyviai veikta užsienyje. Šios tendencijos būdingos ir padaliniui Panevėžyje. Apie jo veiklą laikotarpiu po 1954 m. turime daugiau archyvinės medžiagos.

⁹ *Ten pat.*

¹⁰ MGB Panevėžio rajono skyriaus viršininko plk. Malycho 1950 m. spalio 2 d. raštas MGB Šiaulių srities valdybos viršininkui plk. Vasiljevui, *ten pat*, l. 232.

¹¹ MGB Panevėžio rajono skyriaus viršininko plk. Malycho 1950 m. spalio 24 d. raštas MGB Šiaulių srities valdybos viršininkui plk. Vasiljevui, *ten pat*, b. 892, l. 12.

Nors keitėsi šios įstaigos pavadinimai ir veikimo ribos¹², veiklos būdai nuo to per daug nepakito. Skyriaus darbas vadinosi kontržvalgybiniu (t. y. darbas prieš užsienio žvalgybas). Viename skyriaus rašte darbo kryptis suformuluota taip: „vykdomas aktyvaus veikimo prieš priešų žvalgybas, užkertant jų žvalgybinę ir kitą priešišką mūsų valstybei veiklą, organizavimo linkme“¹³. Taigi pagrindiniu priešu išliko užsienio specialiosios tarnybos, tik kartais tam kontekste paminint lietuvių emigraciją. „Priešininko spectarnybų ir lietuvių reakcinės emigracijos centrų ideologiškai kenksmingų ir kitų priešiškų akcijų įspėjimas ir užkirtimas“¹⁴, – taip rašė KGB. Ir kartu diktavo priemonę, kaip veikti: „agentūrinio patekimo į lietuvių reakcinės emigracijos centrus ir organizacijas galimybių paieška išeinant iš skyriaus pozicijų ir galimybių“¹⁵.

Tuomet išliko ir tik stiprėjo bendradarbiavimas su komunistų partija. Būtent kompartijos vadovybei būdavo siunčiamos ataskaitos. Vietinis KGB skyrius nuolat informuodavo miesto partijos komiteto vadovybę apie padėtį vietoje. Štai 1979–1981 m. šiuo adresu saugumas pateikė 16 raštiškų ir 60 žodinių pranešimų. Vietinio KGB skyriaus vadovai, būdami miesto komiteto nariais, vien dėl to būdavo įpareigoti informuoti apie bendrą situaciją. O ir pati aukštesnė KGB vadovybė nurodydavo laiku pranešti partiniams organams apie padėtį mieste¹⁶. Todėl neatsitiktinai skyriaus planai būdavo derinami su miesto partijos komiteto pirmaisiais sekretoriais.

KGB skyriaus metiniai planai ir ataskaitos neapsieidavo be trafare-

¹² 1953–1954 m. vadinosi LSSR MVD Panevėžio miesto skyrius, 1954–1967 m. KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui įstaiga (1960 m. jai priklausė Ramygalos, Šeduvos, Kupiškio rajonai), 1967–1978 m. KGB prie LSSR MT Panevėžio miesto skyrius, 1978–1991 m. LSSR KGB Panevėžio skyrius.

¹³ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko mjr. Martinkevičiaus raštas apie agentūrinio-operatyvinio darbo gerinimą 1974 m., LYA, f. K-18, ap. 1, b. 610, l. 1.

¹⁴ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1976 m., *ten pat*, b. 611, l. 41.

¹⁵ *Ten pat*, l. 43.

¹⁶ LSSR KGB 2 valdybos 3 skyriaus viršininko pplk. M. Misiukonio 1981 m. rugsėjo 7 d. pažyma apie KGB Panevėžio skyriaus darbą informuojant partinius organus apie operatyvinį darbą, *ten pat*, b. 621, l. 70.

tinių frazių, kurias nurodydavo vyresnybė. Štai 1976 m. ji nurodė „patalinių vadovams su pagalba partinių organizacijų nepaliamajai kelti čekistinių kadrų politinį grūdinimą, auklėti juose gilų idėjišką įsitikinimą, partinį principingumą, kuklumą, aukštas dorovines savybes, darbštumą ir sąžiningumą, ištikimybę Komunistų partijos reikalui ir mūsų Tėvynei“¹⁷. 1964 m. net surašytas specialus planas pavadinimu „Apie KGB organų dalyvavimą vykdant SSKP CK birželio plenumo nutarimus“. O štai 1971 m. plane rašoma, kad darbas bus „statomas išeinant iš SSKP XXIV suvažiavimo nutarimų“. 1974 m. bus laikomasi „reikalavimų, išplaukiančių iš SSKP XXIV suvažiavimo nutarimų šviesoje“. Vėliau 1977 m. dirbama „SSKP XXV suvažiavimo nutarimų šviesoje“. Trafaretiniai žodžiai „vadovaujantis“ arba „nenukrypstamai vadovaujantis“ partinių suvažiavimų ir plenumų nutarimais nieko esminio nereikšė, bet rodė, kieno yra vadovaujanti pozicija sovietų santvarkoje. Vėliau dokumentuose buvo paminimi ir „Lietuvos KP suvažiavimai“, „SSRS Aukščiausios tarybos sesijos“ ar proginiai įvykiai, kuriais sekama, pavyzdžiui, „naujos Sovietinės konstitucijos reikalavimais“.

Kadriniai skyriaus darbuotojai buvo parenkami daugiausiai iš komunistų partijos narių. Vadovybė aiškiai nurodydavo, jog kadrus reikia rinkti iš partinių, sovietinių ar komjaunimo darbuotojų ir „laikytis lenininių principų kadrų parinkime pagal dalykines ir politines savybes“¹⁸. Mažiau partinių buvo tik slaptajame agentūriniame tinkle. Štai 1969 m. iš 141-ojo skyriaus agentų – tik 13 komunistų ir 8 komjaunuoliai¹⁹.

Konkretus skyriaus agentūrinis-operatyvinis darbas buvo planuojamas ir vykdomas remiantis KGB vadovybės įsakymais, „išeinant iš vietinės operatyvinės padėties“.

Dirbta, kaip ir anksčiau, pagal linijas. Toks darbas įvardytas kaip „linijinis-objektinis principas“. Veikla buvo kontržvalgybinė, todėl

¹⁷ KGB prie LSSR MT pirmininko pavaduotojo pplk. Paplausko 1976 m. gegužės 19 d. pasirašytas pagrindinių KGB prie LSSR MT priemonių vykdymo planas, *ten pat*, b. 611, l. 68.

¹⁸ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1978 m., *ten pat*, l. 157.

¹⁹ KGB prie LSSR MT Panevėžio miesto skyriaus viršininko plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus nuveiktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 24.

šeštąjį dešimtmetį daugiausiai dirbta pagal 2-ojo ir 4-ojo skyrių linijas. Nuo septintojo dešimtmečio – pagal 2-ąją ir 5-ąją linijas.

Linijos turėdavo bendrus visasąjunginius ar LSSR lygio planus. Štai aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pagal 2-ąją liniją vykdyti planai „Kedr“ – veikla prieš JAV specialiąsias tarnybas, „Vektor“ – prieš Vakarų Vokietijos specialiąsias tarnybas. Tokios sistemos numatė rinkti duomenis apie „užsienio nacionalistinius, klerikalinius, sionistinius veikėjus, atvažiuojančius į LSSR“, ir kt.²⁰. Taigi į tokių planų akiratį patekdavo ir lietuvių išėvija. Vietinis Panevėžio skyrius privalėjo prisidėti prie šių planų įgyvendinimo.

Taip pat užduotis gaudavo ir iš centrinių LSSR KGB skyrių. Daugiausiai iš 2-osios (kontržvalgybos) valdybos. Kai kurie išėviai irgi laikyti užsienio žvalgybų agentais, todėl ir čia veikla nukreipta prieš lietuvių išėviją. Darbe pagal 2-ąją liniją buvo naudojamas didžiausias agentūrinis tinklas. Štai 1958 m. šia linkme dirbo 46 agentai ir veikė 6 konspiraciniai butai²¹.

Savo nurodymus atsiųsdavo ir LSSR KGB 5-asis skyrius (vėliau tarnyba, užsiėmusi ideologine kontržvalgyba). 1977 m. šio padalinio vadovas M. Ščensnovičius nurodė panaudoti agentūrines galimybes prieš emigracinius centrus, tarp jų „Santarą-Šviesą“ ir radijo stotį „Laisvė“²².

Daug mažiau dirbta pagal 1-ąją (žvalgybos) liniją. Išliko tik fragmentiniai duomenys. Pavyzdžiui, kad 1955 m. pilietės G., V., N. naudojamos priemonėse pagal 1-ąją liniją. Arba per agentą „Milda“ vykdomos priemonės ta pačia linija²³.

Nors miestas augo, KGB skyriaus darbuotojų skaičius mažai keitėsi. Štai 1956 m. skyriuje dirbo 13 darbuotojų, iš jų 6 lietuviškomis

²⁰ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus vyr. operjgaliotinio mjr. A. Libiko 1979 m. rugpjūčio 22 d. pažyma apie pagrindinius planus, *ten pat*, b. 611, l. 161–1965.

²¹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą pagal 2 liniją, 1958 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 47.

²² KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1977 m., *ten pat*, b. 611, l. 118.

²³ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui pavaduotojo mjr. Dmitrijjevo 1955 m. birželio 18 d. raštas KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 579, l. 13.

pavardėmis²⁴. 1970 m. – 15 darbuotojų²⁵. 1971 m. buvo 148 agentai, 35 kandidatai verbavimui ir 25 konspiraciniai butai²⁶.

Skyrius nebuvo skirstomas į poskyrius, visi dirbo pasiskirstę darbus. Pagal 2-ąją valdybos liniją daugiausiai dirbdavo skyriaus viršininkas, o 5-ąją – jo pavaduotojas. Štai 1970 m. operigaliojotinis kpt. Libikas organizavo darbą prieš žvalgybas ir nacionalistinius centrus JAV, Anglijoje, Izraelyje, Kanadoje, Prancūzijoje, Švedijoje. Kartu tvarkė išvažiuojančiųjų ir atvažiuojančiųjų apskaitą. Operigaliojotinis ltn. J. Rinkšilis – prieš žvalgybas ir nacionalistinius centrus VFR, Austrijoje, Beneliukse²⁷. O 1975 m. operigaliojotinis B. Albrikas organizavo priemones dėl „įspėjimo ir užkirtimo priešišku ideologiškai kenksmingu priešininko spectarnybū, o taip pat reakcinės lietuvių emigracijos centrų VLIK, ALT, „Santara-Šviesa“ akcijų“. Taigi priemones, skirtas agentūriniam įsiskverbimui į emigracines organizacijas²⁸.

Toliau dirbta ir pagal „okraskas“. Labiausiai su darbu prieš išėiviją buvo susijusios „Tėvynės išdavimas tiriamojo špionažo forma“ arba „Tėvynės išdavimas pagalbos užsienio valstybei vykdamt priešišką veiklą prieš SSRS forma“. Tuo buvo kaltinami vietiniai gyventojai. Būtent jie dažniausiai ir tapdavo vietinio KGB skyriaus tyrimo objektais, o ne KGB nepasiekiamoji išėivija. 1975 m. KGB aiškiai nusakė įtartinų asmenų grupes: „repatriantai, reemigrantai, tėvynės išdavikų šeimos, buvusieji vokiečių žvalgybos agentai – diversantai, asmenys, praeityje teisti už politinius nusikaltimus, o taip pat kai kuri dalis

²⁴ KGB prie LSSR MT įgaliojotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1956 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 192.

²⁵ KGB prie LSSR MT Panevėžio skyriaus vadovaujančios ir operatyvinės sudėties išdėstymas 1970 m. gruodžio 31 d., *ten pat*, b. 609, l. 19.

²⁶ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Kišono ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1971 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 607, l. 2.

²⁷ KGB prie LSSR MT Panevėžio skyriaus vadovaujančios ir operatyvinės sudėties išdėstymas 1970 m. gruodžio 31 d., *ten pat*, b. 609, l. 15–16.

²⁸ KGB prie LSSR MT Panevėžio skyriaus vadovaujančios ir operatyvinės sudėties išdėstymas 1976 m. balandžio 27 d., *ten pat*, b. 611, l. 76.

inteligentijos ir jaunimo, netvirti politiniu-moraliniu atžvilgiu“²⁹. Į juos būtent sutelktas pagrindinis dėmesys. Išėvija buvo antraeilis tyrimo objektas.

Taip pat reikia pasakyti, jog KGB postalininiu laikotarpiu susi- mažino kai kurių nereikalingą darbą. Štai pirmaisiais pokario metais be rezultato buvo ieškoma asmenų, kurie gyveno užsienyje. Dauge- lis tokių paieškos bylų užbaigtos, išsiaiškinus ieškomojo konkretesnę buvimo vietą. Štai saugumo ieškomo Jono Šontos byla buvo užbaigta, kuomet per agentą Jurginą ir kitas priemones nustatyta, kad jis gyve- no JAV. Apie emigrantą Vladą Aiziną, tarnavusį savisaugos batalione, per agentą Joną sužinota, kad jis apsistojo Kanadoje³⁰. Arba 1959 m. KGB išsiaiškino, jog ieškomas LAF narys, 1941 m. birželio sukilėlis Stepas Nadzelskis dirbo šachtose Anglijoje³¹. Per gimines Anglijoje nustatė ten gyvenantį Vytautą Domaševičių, todėl jo paieškos byla atiduota į archyvą³².

Peržvelgus buvusią KGB archyvinę medžiagą galima atsekti kai kurias sritis, susijusias su veikimu prieš išėviją.

VEIKLA PRIEŠ SUGRIŽUSIUS

Dar ir postalininiu laiku toliau buvo tiriami repatriantai, o šeš- tajame dešimtmetyje prie jų dar prisidėjo vadinamieji reemigran- tai – asmenys, išvykę iš Lietuvos prieš 1940 m., ar jų palikuonys. Jie susižavėję sovietine propaganda grįžo į Lietuvą. Čia jų gyveni- mai susiklostė įvairiai.

1957 m. pabaigoje KGB užfiksavo 266 repatriantus, gyvenančius

²⁹ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko plk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1976 m., *ten pat*, l. 41.

³⁰ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui pavadotojo mjr. Dmitrijevo 1955 m. birželio 18 d. raštas KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 579, l. 19–20.

³¹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Zenino 1959 m. kovo 24 d. raštas KGB prie LSSR MT 2 skyriaus viršininkui plk. Monaenko, *ten pat*, b. 586, l. 1–2.

³² KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą 1956 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 188.

Panevėžio krašte, iš jų 46 buvo grįžę iš amerikiečių, 25 iš anglų okupacinių zonų, 17 iš kitų kraštų, o daugiausia iš sovietų kontroliuojamų teritorijų – 168. Taip pat jau gyveno 19 reemigrantų³³. Šie skaičiai mažai keitėsi. 1955–1958 m. atvyko tik 2 repatriantai ir 8 reemigrantai³⁴. 1959 m. – po 2 repatriantus ir reemigrantus. Tuomet iš viso jų aštinkamai buvo 269 ir 25³⁵. O beveik po dešimtmečio, 1968-aisiais, mieste gyveno 93 repatriantai iš „kapitalistinių šalių“ ir 18 reemigrantai³⁶. Jie dar kurį laiką buvo stebimi KGB.

Dažniausi saugumo įtarinėjimai buvo tie patys, t. y. darbas užsienio žvalgyboms. Štai KGB Panevėžio skyrius tyrė Stasį Indrulį, tarnavusį savisaugos batalione, 1944 m. išvežtą į Italiją, 1946 m. repatriavusį į Lietuvą. Net 1956 m. tirtas jo „įtartinas gyvenimo būdas“, antisovietinės pažiūros. Nes buvo įtariamas šnipinėjimu amerikiečių žvalgybai³⁷. Repatriantai, kaip ir anksčiau, dažniausiai sekti per agentus. Štai pagal agentų pranešimus repatriantas iš Belgijos Juozas Survila buvo antisovietišškai nusiteikęs. Gyvendamas Belgijoje jis bendravo su vietos lietuvių bendruomenės pirmininku Jonu Dėdinu. Tokie faktai lėmė, jog buvo tiriamas tariamas J. Survilos priklausymas užsienio žvalgyboms³⁸. Per agentą Audrą tirtas antisovietišškai nusiteikęs Petras Baranauskas, tarnavęs Vietinėje rinkti-

³³ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1957 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 582, l. 88.

³⁴ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą pagal 2 liniją 1958 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 74.

³⁵ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1959 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ten pat*, b. 589, l. 26.

³⁶ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus nuveiktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 13.

³⁷ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Zenino 1957 m. rugpjūčio 28 d. raštas KGB prie LSSR MT 4 valdybos 2 skyriaus viršininkui mjr. Martusevičiui, *ten pat*, b. 582, l. 65.

³⁸ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą pagal 2 liniją 1958 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 86.

nėje, vėliau gyvenęs pabėgėlių stovyklose Vokietijoje ir repatrijavęs į Lietuvą³⁹.

Ne mažiau intensyviau tirti ir reemigrantai. Štai reemigrantas Albertas Grižna (byla „Putišestvenik“) įtartas dirbęs anglų žvalgybai. Nors jis iš Brazilijos už komunistinę veiklą buvo išsiųstas į Ispaniją, o iš ten į Sovietų Sąjungą⁴⁰. KGB tyrinėjo reemigrantus Antaną Gražį su žmona Vincenta, Igną Juodį. Pagal agentus, A. Gražys išsakė nepasitenkinimą ekonominiu gyvenimu ir gailėjosi grįžęs į tėvynę⁴¹. I. Juodis kitam agentui sakė, jog gauna mažą algą ir gyvena viešbutyje. Pastaruoju atveju KGB padėjo, apie tai buvo informuoti partiniai organai, jie skyrė reemigrantui 300 rublių pašalpą. O KGB toliau sekė per agentus Kaminską ir Roką⁴².

KGB slaptais bendradarbiais tapdavo ir patys sugrįžėliai. 1958 m. buvęs repatriantas agentas Kairys tyrinėjo kitus repatriantus⁴³. Taip pat tuomet ruoštas verbuoti agentas-ryšininkas užsienyje vykdomoms priemonėms Girėnas, jis gyvendamas Vokietijoje prisidėjo prie komunistų⁴⁴. O štai agentas Zurnalas buvo reemigrantas iš Brazilijos⁴⁵.

KGB skyrius, bendradarbiaudamas su kitomis sovietinėmis ir toliau propagandinėmis akcijomis, dar bandė skatinti grįžimo į Lietuvą

³⁹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1955 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 579, l. 69.

⁴⁰ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui pavaduotojo mjr. Dmitrijevo 1955 m. birželio 18 d. raštas KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, l. 22.

⁴¹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1956 m. liepos mėn. raštas gen.-mjr. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 580, l. 50.

⁴² KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1956 m. spalio 29 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojui plk. Sinicynui, *ten pat*, l. 98–99.

⁴³ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą pagal 2 liniją 1958 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 79.

⁴⁴ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1956 m. spalio 29 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojui plk. Sinicynui, *ten pat*, b. 580, l. 98.

⁴⁵ *Ten pat*, l. 100.

procesus. 1957 m. kartu su komitetu „Už grįžimą į Tėvynę“ surengė buvusio saugumo darbuotojo Juozo Vainikonio kalbą per radiją. Jos metu buvo kreipiamasi į buvusius Lietuvos saugumo darbuotojus, pabėgusius 1944 m.⁴⁶ Norėta paveikti grįžti pasitelkiant giminystės, ne tik tarnybos ryšius. Šeštajame dešimtmetyje ta linkme dirbo agentai Milda, Vera, Jurginas, Jonas, Luč⁴⁷.

Taip pat savo ruožtu KGB pradėdavo ieškoti asmenų, kurie būtų patenkinti savo gyvenimu Lietuvoje, ir tai stengėsi pavišinti. Štai 1972 m. atvyko reemigrantė iš Brazilijos Izabelė Klišiūtė, kovojusi ten už „darbo klasės interesus“. Patenkinta savo gyvenimu ji apie tai rašė „Panevėžio tiesoje“⁴⁸. Bet tokie veiksmai neskatino nei repatriacijos, nei reemigracijos, nes visi norėjusieji jau buvo grįžę daug anksčiau, o naujų praktiškai neatsirado.

KGB susidomėjimas šios kategorijos žmonėmis nuolat mažėjo. Vienas iš paskutinių užsiminimų apie juos buvo 1976 m. skyriaus plane, kur numatyta analizuoti turimą medžiagą apie repatriantus ir reemigrantus, nustatyti jų gyvenamąsias vietas ir darbus⁴⁹. Bet tuo metu tas tyrimas jau niekuo negalėjo pasitarnauti saugumo organams.

EMIGRANTŲ GIMINIŲ KONTROLĖ

KGB, nesugebėjusi tiesiogiai pasiekti įstaigą dominančių asmenų užsienyje, bandė veikti per jų gimines, gyvenančius LSSR. Atitinkamai KGB Panevėžio skyrius pradėjo sekti tuos, kurie gyveno aptarnaujamoje teritorijoje.

⁴⁶ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Zenino 1957 m. rugpjūčio 28 d. raštas KGB prie LSSR MT 4 valdybos 2 skyriaus viršininkui mjr. Martusevičiui, *ten pat*, b. 582, l. 68.

⁴⁷ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1956 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 189.

⁴⁸ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko mjr. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1973 m., KGB prie LSSR MT 5 skyriaus viršininkui plk. Ščesnovičiui, *ten pat*, b. 608, l. 23.

⁴⁹ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1976 m., *ten pat*, b. 611, l. 47.

Jau 1955 m. saugumiečiai išaiškino 80 „tėvynės išdavikų“ ir „negrįžėlių“ šeimų, kurių nariai 1944 m. pabėgo į užsienį. Todėl jie pradėti tyrinėti, kad šių šeimų narius būtų galima išnaudoti užsienio žvalgyboje⁵⁰. Kaip pavyzdys būtų tirta teatro grimuotoja E. Č., kurios vyras 1944 m. išvyko į Vokietiją. Ji ryšius su vyru palaikė laiškais⁵¹. Arba 1969 m. bandyta tirti lietuvius, tarnaujančius amerikiečių kariuomenėje Vakarų Vokietijoje. Tai Petras Chmieliauskas, Kazys Masilionis, Petras Šidagis. Jų šeimų nariai gyveno Panevėžio mieste⁵². Tokių tyrinėjamų žmonių buvo daugiau. KGB stengėsi ne tik tyrinėti, bet ir juos paveikti struktūrai naudinga linkme.

Buvo kuriamos įvairios kombinacijos siekiant per šeimos narius daryti įtaką emigrantams. Pateiksime keletą pavyzdžių. Štai 1968 m. agento Tauro žmonos brolis gyveno JAV, bet važinėjo po Vakarų Europą ir, pagal turimą informaciją, buvo nusiteikęs prieš Sovietų Sąjungą. Todėl KGB numatė panaudoti agentą, kad pastarasis nutrauktų minėto emigranto įtaką ryšiuose su LSSR⁵³.

1970 m. užverbuotas agentas Zigmantas, jo mama susirašinėjo su lietuvių emigrante, dirbusia JAV ambasadoje įvairiose šalyse (ja domėjosi LSSR KGB 1-asis skyrius)⁵⁴. 1971 m. tiriama emigrantė apsilankė Vilniuje. Čia susitikusi su Zigmantu pakvietė jį atvykti į JAV. KGB nutarė leisti jam vykti dėl tolesnio tyrimo⁵⁵.

⁵⁰ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui pavaduotojo mjr. Dmitrijevo 1955 m. birželio 18 d. raštas KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 579, l. 13.

⁵¹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1956 m. liepos mėn. raštas gen.-mjr. Liaudžiui, *ten pat*, b. 580, l. 52.

⁵² KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Kišono 1969 m. lapkričio 12 d. raštas KGB prie LSSR MT 2 valdybos 1 skyriaus viršininkui pplk. A. Kardanovskiui, *ten pat*, b. 605, l. 38–39.

⁵³ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus nuveiktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 18.

⁵⁴ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono 1971 m. sausio 6 d. raštas KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 606, l. 9.

⁵⁵ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Kišono ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1971 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 607, l. 5.

Ypač stengtasi panaudoti asmenis, kurių artimieji dalyvavo užsienio lietuvių organizacijų veikloje. KGB išsiaiškino, jog „B“ pusseserė veikė BATUN (anglų k. Baltic Appeal to the United Nation, lietuvių k. Baltijos atsišaukimas į Jungtines Tautas). „B“ buvo užverbuota agentu Leonas. 1971 m. giminaitės susitiko Vilniuje, vėliau susirašinėjo laiškais⁵⁶. Panašiai „verbavimo plane“ tyrinėta moteris, kurios giminaitis J. Činga buvo JAV lietuvių bendruomenės (LB) nariu, jai numatyta užduotis tyrinėti giminaitį⁵⁷. Minėtą emigrantą taip pat tyrinėjo kitas giminaitis agentas Vitas, palaikęs ryšius laiškais⁵⁸. Sužinojus, jog minėtas emigrantas ketina atvykti į Lietuvą, siekta išsiaiškinti „reakcinės“ emigracijos siekius LSSR teritorijoje⁵⁹. Vien 1979 m. su giminėm JAV dirbo agentai Vanagas, Leonas, Riešutas, Kanadoje – Bronius, Turistas⁶⁰.

Užverbuotus giminaičius KGB norėjo siųsti į užsienį su užduotimis. Štai 1968 m. ruoštas išvykimui agentas Studentas, kurio tėvas gyveno Kanadoje. Numatyta agentui užduotis – rinkti informaciją apie KGB dominančius asmenis⁶¹. 1969 m. jis išvyko į Kanadą ir grįžęs pranešė apie lietuvių emigrantų veiklą⁶². Kitas ryškesnis pavyzdys susijęs su KGB agentu Vanagu, kurio seserys ir brolis gyveno JAV.

⁵⁶ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko mjr. Martinkevičiaus raštas apie agentūrinio-operatyvinio darbo gerinimą 1974 m., *ten pat*, b. 610, l. 3–4.

⁵⁷ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1976 m., *ten pat*, b. 611, l. 49.

⁵⁸ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1977 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 615, l. 53.

⁵⁹ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas pagrindinių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1983 m., LSSR KGB pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 625, l. 25.

⁶⁰ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1979 m. rugpjūčio 20 d. raštas apie agentūrą pagal 2 valdybos liniją, *ten pat*, b. 619, l. 21–23.

⁶¹ KGB prie LSSR MT Panevėžio miesto skyriaus viršininko plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus nuveiktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 18.

⁶² KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1969 m., KGB prie LSSR MT 2 valdybai ir 5 skyriui, *ten pat*, b. 605, l. 5.

Per žmonos giminę jis buvo pažįstamas su mokslininku Algirdu Avižieniu. Slaptojo bendradarbio išvykimas suderintas su LSSR KGB 1-uoju ir 5-uoju skyriais⁶³. 1977 m. jis buvo intensyviai rengiamas darbui, duotos užduotys – tyrinėti „reakcines“ emigracijos organizacijas ir atskirus emigrantus, tarpusavio santykius tarp senųjų emigrantų ir jaunimo, išsiaiškinti priemones, kurių imasi lietuvių, latvių, estų emigracinės organizacijos buriant jėgas veiklai prieš SSRS ir pan.⁶⁴ 1977 m. agentas, nuvykęs į JAV, susitiko su giminėmis, pakalbėjo su atskirais emigrantais, sugrįžęs perdavė pokalbių turinį⁶⁵.

Kai kurios KGB Panevėžio skyriaus agentūros galimybės domino ir LSSR KGB skyrius. Štai KGB 1-ąjį skyrių domino agentas Juozaitis, kurio sesuo gyveno Vakarų Vokietijoje ir turėjo ryšių su lietuvių emigracija⁶⁶. 1982 m. agentui pavyko išvykti pas seserį. Ten viešėdamas susitiko su emigrantais Tedzegolskiu, Svilu, Bernatoniū ir kt.⁶⁷ Taip pat susitiko su Sabu, dirbančiu Pentagone. Jį per agentą nuspręsta tyrinėti kartu su LSSR KGB 1-uoju skyriumi⁶⁸.

Kai kurių agentų paslaugomis KGB stengėsi naudotis ilgiau ir turėti ne vienkartinį efektą. Štai skyriaus agentas Kompozitorius su-

⁶³ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1976 m., *ten pat*, b. 611, l. 50.

⁶⁴ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą pagal 2 valdybos liniją 1977 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 615, l. 40.

⁶⁵ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą pagal 2 valdybos liniją 1977 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 615, l. 41.

⁶⁶ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1977 m., *ten pat*, b. 611, l. 106.

⁶⁷ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą 1982 m., LSSR KGB pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 621, l. 177.

⁶⁸ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas pagrindinių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1983 m., LSSR KGB pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 625, l. 15.

sirašinėjo su giminaičiu Dėdinu, gyvenančiu Vakarų Vokietijoje ir dalyvaujančiu emigracinėje veikloje⁶⁹. 1981 m. nuvykęs į Vakarų Vokietiją agentas apsilankė Vasario 16-osios gimnazijoje, jo užduotis – tyrinėti mokytojus ir mokinius. Grįžęs perdavė žinias apie padėtį gimnazijoje. Taip pat pranešė, jog pagrindinė Katalikų Bažnyčios kronika (LKB) gaunama per jūreivius, atplaukiančius iš Klaipėdos⁷⁰. Vakarų Vokietijoje jam pavyko apsilankyti kelis kartus. Turbūt paskutinį kartą minėti agentai Juozaitis ir Kompozitorius lankėsi Vakarų Vokietijoje 1986 m., o grįžę, pasak KGB, pateikė informacijos, turinčios „operatyvinio dėmesio“⁷¹.

Užduotį išaiškinti, kaip Katalikų Bažnyčios kronika ir kiti pagrindiniai leidiniai patenka į užsienį, gaudavo ir kiti agentai. Štai 1981 m. brolio pakvietimu agentas Jurginas vyko į JAV ir turėjo užduotį dėl persiunčiamos literatūros iš Lietuvos. Viešėdamas JAV jis susitiko su „reakcinės“ emigracijos veikėjais, dalyvavo ateitininkų kongrese. Bet nesusitiko su B. Š., prisidedančios prie literatūros perleidimo, nes jos motina sakė, jog ji gali prikaltėti ko nereikia. Tačiau iš vieno emigranto sužinojo, jog LKB buvo gaunama per Lenkiją⁷².

Kai kada agentai, tyrinėję savo giminaičius, gaudavo nerealias užduotis. 1956 m. KGB tyrė P., kurios brolis H. P. gyveno Vakarų Vokietijoje. Buvo numatyta nustatyti kontaktus ir užverbuoti su laiškų pagalba⁷³. Tai buvo savo galimybių pervertinimas.

Iš esmės neįmanoma patikrinti, kiek konkrečiai kiekvienas agentas sąžiningai dirbo KGB naudai. Kiek buvo priversti dirbti ir dirbo vien formaliai. Archyvuose išliko tik KGB palikta versija.

⁶⁹ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą pagal 2 valdybos liniją 1980 m., LSSR KGB pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 621, l. 14.

⁷⁰ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1981 m. rugsėjo 11 d. raštas LSSR KGB 5 tarnybos viršininkui plk. E. Baltinui, *ten pat*, b. 621, l. 77–78.

⁷¹ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1986 m. LSSR KGB, *ten pat*, b. 637, l. 29.

⁷² LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1981 m. rugsėjo 11 d. raštas LSSR KGB 5 tarnybos viršininkui plk. E. Baltinui, *ten pat*, b. 621, l. 79–80.

⁷³ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1956 m. spalio 29 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojui plk. Sinicynui, *ten pat*, b. 580, l. 98.

RYŠIŲ SU UŽSIENIU KONTROLĖ

KGB įtariai žvelgė į visus, kurie palaikė kontaktus su užsieniečiais. Bene vienintelis toks būdas buvo laišakai. Susirašinėjimas nuolat augo, tai fiksavo ir pats saugumas. 1957 m. Panevėžio regione užfiksuoti 232 asmenys, susirašinėjantys su užsienio šalių gyventojais⁷⁴. 1958 m. tokių buvo jau 415⁷⁵, o 1959 m. 997⁷⁶. Tai kėlė nerimą KGB, nes ji nesugebėjo kontroliuoti tokių laiškų kiekių. Bet jei kuris papildavo į akiratį, tai buvo tiriamas nuodugniau.

Štai užfiksuota, kad panevėžietis Variakojis palaikė ryšius laiškais su JAV turistinės firmos bendrasavininkiu Lauraičiu, kuris saugumo buvo įtariamasis emisarine veikla (t. y. atvykęs į Lietuvą vykdė kažkokias užduotis). Gavę tokios informacijos KGB tyrė Variakojį dėl priklausymo užsienio specialiosioms tarnyboms⁷⁷.

Kai kuriais atvejais galima buvo susilaukti sankcijų. Štai KGB susėkė Petro Virbalio laiškus į JAV, kuriuose jis rašė apie sovietinio gyvenimo tikrovę. Dėl tokio laiškų turinio minėtas asmuo buvo pašauktas pokalbio į KGB, vėliau svarstytas vietinio kolūkio susirinkime. O visų tų priemonių rezultatas – 1960 m. laikraštyje „Tarybinė tėvynė“ pasirodė straipsnis „Gėdą išpirksiu sąžiningu darbu“⁷⁸.

Ne tik laišakai kėlė įtarimų, dar daugiau jų kėlė iš giminių užsie-

⁷⁴ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbų 1957 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 582, l. 88.

⁷⁵ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbų pagal 2 liniją 1958 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. K. Liaudžiui, *ten pat*, b. 584, l. 75.

⁷⁶ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbų 1959 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ten pat*, b. 589, l. 26.

⁷⁷ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1978 m., *ten pat*, b. 611, l. 140–141.

⁷⁸ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Kišono 1960 m. raštas KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ten pat*, b. 586, l. 121.

nyje gaunamos materialinės dovanos. KGB tai net vertindavo kaip „apdovanojimus už nusikalstamą veiką“⁷⁹. Įtarinėta, kad tai būdavo atlyginimas už darbą užsienio specialiosioms tarnyboms. Kaip tai ne-realiai atrodytų, bet taip mąstė saugumiečiai.

IŠVAŽIUOJANČIŪJŲ KONTROLĖ

Nuo šeštojo dešimtmečio antros pusės sovietiniams piliečiams pradėta leisti trumpam laikui išvykti pasisvečiuoti užsienio šalyse. Kasmet išvykstančiųjų skaičius įvairavo. Štai iš Panevėžio regiono 1968 m. į kapitalistines šalis išvyko 116 žmonių⁸⁰. 1977 m. – tik 4, nes 16 buvo atsakyta⁸¹. 1978 m. leista išvykti 6, atsakyta 17⁸². 1979 m. – 19 žmonių, atsakyta 35⁸³. 1980 m. – 6 žmonėms, 12 atsakyta⁸⁴. 1981 m. – 15, atsakyta 16⁸⁵. (Tai buvo individualūs išvykimai, į šiuos skaičius neįeina asmenys, išvykę su turistinėmis grupėmis.) Tokius išvykimus KGB vertino taip: „Tuo būdu susidaro realios priešininko spectarnybų galimybės rinkti žvalgybinius duomenis, verbuoti ir permetinėti savo agentūrą, o taip pat prave-

⁷⁹ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą pagal 2 valdybos liniją 1977 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 615, l. 35.

⁸⁰ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus nuveiktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 13.

⁸¹ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą pagal 2 valdybos liniją 1977 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 615, l. 39.

⁸² LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą pagal 2 valdybos liniją 1979 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. J. Petkevičiui, *ten pat*, b. 619, l. 34.

⁸³ *Ten pat*.

⁸⁴ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą pagal 2 valdybos liniją 1980 m., LSSR KGB pirmininkui gen.-mjr. J. Petkevičiui, *ten pat*, b. 621, l. 15.

⁸⁵ *Ten pat*, l. 89.

dinėti priešiškas akcijas prieš mūsų šalį⁸⁶. Todėl nuodugniai buvo tikrinami išvažiuojančiųjų biografiniai duomenys, jų „politinės ir moralinės savybės“. Pateikti skaičiai rodo, kad daug žmonių nebuvo išleista iš SSRS. Tam galėjo pasitarnauti bet koks veiksmas. Štai KGB tyrė Antaną Gilį, gavusį pinigų iš giminių, gyvenančių JAV. 1973 m. jam atsakyta vykti į šią šalį⁸⁷.

Bet kartu suprasta, jog išvykstantieji gali suteikti reikalingos KGB informacijos. Todėl buvo verbuojami asmenys ir siunčiami su paskirtomis užduotimis į užsienį.

KGB Panevėžio skyrius nuolat gaudavo vadovybės nurodymų verbuoti išvykstančiuosius ir pildyti agentūros rezervą. Išvykstantys agentai turėjo „spręsti užduotis apsaugojant išvykstančius nuo priešininko spec tarnybų ir užsienio antisovietinių organizacijų priešiškų pinklių, išaiškinant jų užmačias ir siekius“⁸⁸. Bet siunčiami agentai irgi buvo tikrinami. Štai 1978 m. tyrinėtas agentas Simonas, ketinantis vykti į JAV⁸⁹.

Verbavimai tarp šios kategorijos žmonių prasidėjo, vos buvo leista sovietų piliečiams išvykti į užsienį. Jau 1956 m. agentas Aleksas ruoštas turistinėms išvykoms⁹⁰. Bet prisiminkime kai kurias sudėtingesnes KGB kurtas kombinacijas, nukreiptas prieš konkrečius išeivijos asmenis.

1968 m KGB agentas Mykolas susirašinėjo su buvusiu Kauno kunigų seminarijos dėstytoju, gyvenančiu Romoje ir dirbančiu Šv. Kazimiero kolegijoje bei Vatikano radijuje. Todėl buvo numatyta agentą

⁸⁶ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus nuveiktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 13.

⁸⁷ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko mjr. Martinkevičiaus raštas apie agentūrinio-operatyvinio darbo gerinimą 1974 m., *ten pat*, b. 610, l. 8.

⁸⁸ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1977 m., *ten pat*, b. 611, l. 97.

⁸⁹ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1978 m., *ten pat*, l. 136.

⁹⁰ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1956 m. spalio 29 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojui plk. Sinicynui, *ten pat*, b. 580, l. 98.

siųsti į Romą⁹¹. 1976 m. per agentą Petraitį buvo numatyta tyrinėti emigrantą Seibutį, turintį ryšių emigracijoje⁹². Tokie agentai, grįžę iš užduočių užsienyje, privalėjo pateikti ataskaitas. Štai 1969 m. agentas Kalnelis, grįžęs iš Vakarų Vokietijos, perdavė duomenis apie „M“, „A“ ir kitus emigrantus, kuriais domėjosi KGB⁹³.

Apibendrinant galima teikti, kad KGB siekė neišleisti žmonių į užsienį, bet kartu suprato, jog tokie asmenys gali būti naudingi gaudant informacijos apie išeiviją.

VEIKLA PRIEŠ PABĖGUSIUS IŠ SSRS

Išankstinė sovietų kontrolė turėjo užtikrinti, kad niekas nepabėgtų iš SSRS ir bet koks piliečio siekis būtų laiku susektas. KGB tam dirbo pagal „okraskas“: „Tėvynės išdavimas bėgimo į užsienį forma“ ar „neteisėtas išvykimas į užsienį“. Ir kai kada susekdavo tokius žmones. 1960 m. gavo žinių, jog Kęstutis Mažuika norėjo pabėgti į užsienį. Iškvietas profilaktinio pokalbio, jis pažadėjo nebėgti. Bet jis ir toliau tyrinėtas per agentus, šiuo atveju įspėtos pasienio tarnybos⁹⁴. Buvo jau ir sulaikytų žmonių. 1964 m. Juozapas Lukošius sugebėjo pereiti SSRS–Lenkijos sieną, bet ties Lenkijos–Čekoslovakijos siena buvo sulaikytas. Už šią veiklą nuteistas 2 metams. Vėlesniu metu, pasak KGB, atsisakė anksčiau pažintų, o darbe jis buvo „charakterizuojamas teigiamai, įtakojamas palankių psichologinių aplinkybių kolektyve“⁹⁵.

⁹¹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus atliktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 16.

⁹² KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1976 m., *ten pat*, b. 611, l. 50.

⁹³ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie agentūrinių-operatyvinių darbą 1969 m., KGB prie LSSR MT 2 valdybai ir 5 skyriui, *ten pat*, b. 605, l. 27.

⁹⁴ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Kišono 1960 m. raštas KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ten pat*, b. 586, l. 140.

⁹⁵ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą pagal 2 valdybos liniją 1977 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 615, l. 36.

Sektas Bronius Strikulis. Jis, 1973 m. būdamas Romoje, policijoje pasiprašė politinio prieglobsčio. Bet kitų turistų buvo surastas geležinkelio stotyje ir nuvežtas į sovietų pasiuntinybę⁹⁶. 1974 m. dar tyrinėtas bandęs pabėgti į Vakarų Pranas Štendelis. Vėliau jo byla nutraukta neturint „operatyvinio intereso“⁹⁷.

Bet atsirado tokių, kurie sugebėjo prasiveržti pro „geležinę uždangą“. Tai dažniausiai buvo jūrininkai ar turistai, atsiskyrę nuo grupių.

Vienas pirmųjų pabėgimų įvyko 1951 m., tuomet į Švediją pabėgo trys lietuviai jūreiviai. Tarp jų buvo Edmundas Paulauskas, kilęs iš Panevėžio. Po tokio veiksmo jis niekuomet neprapuolė iš KGB akiračio. Panevėžio skyrius sekė jo gimines, nes iki 1966 m. E. Paulauskas palaikė su jais ryšius laiškais. Savo ruožtu KGB 1-asis skyrius tyrinėjo, ar jis nepriklauso žvalgyboms ir ar net nenumatoma jį permesti į SSRS. Įvairiomis priemonėmis nustatytas jo tikslus adresas Čikagoje⁹⁸. Išdėstytų versijų KGB laikėsi ir toliau. Saugumiečiai manė, kad jis buvo užverbuotas CŽV, nes šios įstaigos Čikagos skyriuje dirbo toks Paulauskas. Taip pat neatmesta galimybė, kad jis galėjo būti išmestas į LSSR teritoriją su specialia priešininko užduotimi. Todėl numatyta paimti artimuosius į „aktyvų ištyrimą“ ir ieškoti agentų verbavimui⁹⁹. 1978 m. KGB Panevėžio skyrius užverbavo agentą Vladą, dirbusį „Artojo“ kolūkyje sandėlininku, kad šis tyrinėtų gimines¹⁰⁰.

⁹⁶ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko mjr. Martinkevičiaus raštas apie agentūrinio-operatyvinio darbo gerinimą 1974 m., *ten pat*, b. 610, l. 7.

⁹⁷ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. Jurkevičiaus ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą pagal 2 valdybos liniją 1977 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui gen.-mjr. Petkevičiui, *ten pat*, b. 615, l. 36.

⁹⁸ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1969 m., KGB prie LSSR MT 2 valdybai ir 5 skyriui, *ten pat*, b. 605, l. 8.

⁹⁹ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1976 m., *ten pat*, b. 611, l. 45.

¹⁰⁰ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1979 m. rugpjūčio 20 d. raštas apie agentūrą pagal 2 valdybos liniją, *ten pat*, b. 619, l. 16.

Bet KGB scenarijai nepasitvirtino.

1968 m. viešėdamas Briuselyje nuo turistinės grupės atsiskyrė ir pabėgo Juozas Gurskas, kilęs iš Panevėžio rajono. Gyvenantį JAV jį bandyta tyrinėti per buvusį draugą agentą Vyta, kuris susirašinėjo su pabėgusiuoju laiškais, taip pat agentas turėjo priėjimą prie artimųjų. Tradiciškai KGB tyrė J. Gursko priklausymą užsienio žvalgyboms¹⁰¹. Bet 1986 m. nustatyta, kad jis susirašinėjo su seserimi tik buitinėmis temomis, dovanų ir pinigų nesiuntė¹⁰².

1985 m. į Švediją pabėgo panevėžietis jūrininkas A. Sakalauskas. Nepasiekus jo buvo pradėti sekti tėvai ir giminės, kurti kiti planai. Numatyta užverbuoti inžinierių V. B. B.¹⁰³

KGB nepasisekė privilioti nė vieno pabėgusiojo, nes tai būtų jų apgalvotas sprendimas.

ATVYKSTANČIŪJŲ KONTROLĖ

Nuo šeštojo dešimtmečio antros pusės Lietuvoje, taip pat ir Panevėžyje, pradėjo lankytis užsienio šalių žmonės. Iš pradžių atvykdavo prokomunistinių pažiūrų asmenys, o vėliau pasirodydavo ir neutralių piliečių.

Čia KGB pradėjo dirbti pagal „okraską“ – „užsieniečių judėjimo taisyklių pažeidimas“. O vietiniams taikyta „okraska“ – „kontaktas su užsieniečiais“. Ir vieni, ir kiti buvo sekami.

Vienas pirmųjų užsieniečių apsilankymų Panevėžyje įvyko 1956 m. Tuomet kelias dienas lankėsi lietuvių kilmės turistai iš Urugvajaus. Jiems parodyta paradinė sovietų gyvenimo pusė. Turistai gyveno partijos komiteto viešbutyje, apsilankė cukraus fabrike, mėsos kombinate, apžiūrėjo statomus reemigrantų namus. Du iš jų lankėsi pas

¹⁰¹ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą pagal 2 valdybos liniją 1979 m., LSSR KGB pirmininkui gen.-mjr. J. Petkevičiui, *ten pat*, b. 619, l. 35.

¹⁰² KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1986 m. LSSR KGB, *ten pat*, b. 637, l. 29.

¹⁰³ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1986 m. liepos 2 d. pasirašytos papildomos priemonės planui, *ten pat*, b. 637, l. 4.

gimines. Turistė Garbačiauskaitė vyko pas gimines lydima partijos sekretoriaus. O kitas turistas Mackevičius buvo sektas „agentūriniu ir išoriniu stebėjimu“. Todėl susekta, kad giminės jam skundėsi sovietiniu gyvenimu¹⁰⁴. Atvykusieji iš sovietų valdžios gavo dovanų po žieminę kepurę, batus, 300 rublių, buvo gerai pavaišinti. O kai kurie panevėžiečiai susirinkę prie viešbučio bandė kalbėti apie padėtį, bandė ieškoti giminių, perdavinėjo laiškus. Jų sekimą perėmė KGB. Štai Romualdas Kuskas bandė susisiekti su besilankančiais Urugvajaus lietuviais. Bet pakalbėjo su LSSR Ministrų tarybos atstovu, palaikęs jį užsienio lietuviu. Todėl tirtas per agentą¹⁰⁵.

Kitąsyk gausiau turistų atvyko 1960 m. Lietuvių kilmės asmenys lankėsi miesto įmonėse. Jiems irgi rodyta paradinė pusė. Turistai Pauliukas ir Grybas laikraščiu „Panevėžio tiesa“ kalbėjo apie „hitlerinius nusikaltėlius ir buržuazinius nacionalistus“ JAV. Prašė parašyti į prokomunistinių pažiūrų JAV lietuvių laikraštį „Vilnis“ apie išsiaiškintus „buržuazinių nacionalistų“ nusikaltimus¹⁰⁶. Minimi turistai buvo prokomunistinių pažiūrų žmonės, nekėlę didesnių problemų sovietų pusei. Sovietų valdžia norėjo išlaikyti jų simpatijas sovietinei Lietuvai, todėl tokias pažintines keliones tik skatino.

Sudėtingiau buvo kontroliuoti pavienius turistus, bet ir čia pritaikytos specialios priemonės. Buvo iš anksto numatyta atvykstančius užsieniečius tirti per agentus, patikimus asmenis, partinį aktyvą, draugovininkus, nustatyti jų „išsišokimus“ ir kompromituoti per spaudą¹⁰⁷.

Užsieniečiai paprastai apsistodavo viešbutyje „Nevėžis“, kur dirbo

¹⁰⁴ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1956 m. spalio 29 d. raštas 2 skyriaus viršininkui plk. Monaenko, *ten pat*, b. 580, l. 115–116.

¹⁰⁵ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Petrovo 1957 m. lapkričio 29 d. raštas KGB prie LSSR MT, *ten pat*, b. 582, l. 70–71.

¹⁰⁶ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Kišono 1960 m. liepos 18 d. specpranešimas KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. A. Randa-kevičiui, *ten pat*, b. 586, l. 94.

¹⁰⁷ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui pplk. Kišono 1964 m. birželio 1d. informacinis pranešimas GB prie LSSR MT pirmininko pavaduotojui pplk. J. Petkevičiui, *ten pat*, b. 598, l. 52.

užverbuoti asmenys¹⁰⁸. Jei lankydavosi pas gimines, būdavo apstatomi agentais ir patikimais asmenimis. Štai 1960 m. Ramygalos rajone pas gimines lankėsi Veronika Zlotkienė iš JAV. Ją tyrinėjo agentai Akmuo, Jurginis bei patikimi asmenys „K“ ir „M“¹⁰⁹. Todėl gauti duomenys apie „įtartina“ turistės elgesį. Ji gyrė gyvenimą JAV, su nepasitenkinimu atsiliepė apie kolūkiečių gyvenimą. Nepatenkinta liko, kad jai buvo nurodyta, kur lankytis Lietuvoje. Jai išvykus KGB toliau sekė jos gimines¹¹⁰.

Žinant, kad atvyks užsienietis, jo atvykimui agentai ruošti jau iš anksto. Pavyzdžiui, 1968 m. per agentą Petraitį numatyta sekti atvykstančią A. Stulginskio dukrą A. Juozevičienę¹¹¹. LSSR KGB 5-asis skyrius tyrė Leonardą Dambrauską, dirbantį „Amerikos balse“ ir 1969 m. žadėjusį atvykti į LSSR. Todėl KGB Panevėžio skyrius užverbavo jo giminaitį agentą Nemuną¹¹². Tais pačiais metais atvykusiam emigrantui Svilui siūsti tyrinėti agentai Genutis ir Saulius¹¹³.

Bet nesugebant kontroliuoti turistų srautų, priimtas sovietų valdžios potvarkis. 1977 m. miestas ir rajonas tapo uždaras užsieniečiams „iš kapitalistinių šalių“. Todėl verbuoti agentai tik sekti, ar neatvyksta į miestą užsieniečiai. Pavyzdžiui, nuo 1978 m. tuo užsiėmė agentas Šefas, dirbęs taksistu¹¹⁴.

Sovietų potvarkiai nurodė susekus užsienietį mieste „dokumen-

¹⁰⁸ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko mjr. Martinkevičiaus raštas apie agentūrinio-operatyvinio darbo gerinimą 1974 m., *ten pat*, b. 610, l. 5.

¹⁰⁹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Kišono 1960 m. rugsėjo mėn. specpranešimas KGB prie LSSR MT pirmininko pavaduotojui plk. Sinicynui, *ten pat*, b. 586, l. 116.

¹¹⁰ *Ten pat*, l. 117–118.

¹¹¹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie skyriaus nuveiktą darbą 1968 m., *ten pat*, b. 604, l. 21.

¹¹² KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono pasirašyta pažyma apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1969 m., KGB prie LSSR MT 2 valdybai ir 5 skyriui, *ten pat*, b. 605, l. 2.

¹¹³ *Ten pat*, l. 5.

¹¹⁴ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1979 m. rugpjūčio 20 d. raštas apie agentūrą pagal 2 valdybos liniją, *ten pat*, b. 619, l. 19.

tuoti jo pažeidimą ir išvaryti“¹¹⁵. Taip atsitiko Stasiui Andriuškevičiui iš Kanados, jis 1986 m. buvo išvarytas iš Panevėžio¹¹⁶.

Šis potvarkis buvo sušvelnintas tik devintojo dešimtmečio antroje pusėje. Tuomet su kitomis institucijomis susitarta įtraukti Panevėžio miestą į užsienio turistų maršrutą¹¹⁷. Bet iš pradžių užsieniečiai buvo įsileidžiami tik trumpam laikui. 1986 m. birželį lankėsi užsieniečių grupė. Jie aplankė mokymo kombinatą „Tulpė“, Staniūnų eksperimentinį ūkį. Jiems sekti įgyti 2 agentai ir 4 patikimi asmenys ir kt.¹¹⁸ Bet vienokie ar kitokie varžymai išliko iki pat „geležinės sienos“ griūties.

PROPAGANDINĖ VEIKLA

Neatsiejama KGB veiklos sritis buvo propaganda, siekiant ką nors išviešinti ar dezinformuoti. KGB Panevėžio skyrius dažniau dalyvavo bendrose KGB propagandinėse akcijose. Pavyzdžiui, jis platino KGB parengtą brošiūrą „Paskutinė radiograma“, kuri, pasak saugumiečių, „turėjo didelę auklėjamąją reikšmę“¹¹⁹. Bet kartais imdavosi iniciatyvos šioje srityje. Temos, susijusios su išeivija, buvo įvairios. Keletas pavyzdžių iš KGB įtakoje atsiradusių straipsnių.

1961 m. iš Krekenavos į JAV išvyko V. Stanienė su dukra. Su ja susirašinėjo patikima mokytoja V. Laiškuose išvykusioji rašė apie sunkų gyvenimą ir norą sugrižti. Naudodamasi laiškais minėtoji V. parengė straipsnį „Užokeaninė laimė“, pagrindinė jo

¹¹⁵ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus pasirašytas pagrindinių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1986 m., LSSR KGB pirmininkui gen.-ltm. J. Petkevičiui, *ten pat*, b. 637, l. 4.

¹¹⁶ *Ten pat*, l. 30.

¹¹⁷ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus ataskaita už agentūrinių-operatyvinių darbą 1986 m. LSSR KGB, *ten pat*, l. 30.

¹¹⁸ KGB prie LSSR MT Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1987 m. liepos 2 d. pasirašytos papildomos priemonės 1986 m. planui, LSSR KGB, *ten pat*, b. 637, l. 10.

¹¹⁹ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui pplk. Kišono 1964 m. birželio 1d. informacinis pranešimas GB prie LSSR MT pirmininko pavaduotojui pplk. J. Petkevičiui, *ten pat*, b. 598, l. 36.

tema buvo tariami mitai apie gerą gyvenimą Vakaruose ir „kapitalistinės moralės supuvimą“¹²⁰. Agentas Patrimpas bendravo su Jonu Baltušniku iš Argentinos. Pastarojo brolis žuvo 1941 m. nuo birželio sukilėlių. Todėl apie jį publikuotas straipsnis laikraštyje „Tėvynė“¹²¹.

KGB darbuotojai nepaliko ramybės ir viešųjų ryšių. Mat siekė savo požiūrį perteikti ir „plačiosioms masėms“. Štai 1959 m. perskaityti 25 pranešimai tarp „kolūkiečių ir darbininkų“¹²². Jų metu buvo skatinamas tik žmonių įtarumas. Vien tokių teiginių gali iliustruoti paskaitos pavadinimas „Tarybinių žmonių budrumas – pagrindinė sąlyga kovoje prieš imperialistines žvalgybas“. Neabejotinai tokių ir panašių paskaitų metu buvo tendencingai pristatomas ir išėivijos gyvenimas.

Tokių ir panašių paskaitų metu buvo siekiama pagerinti savo neigiamą KGB įvaizdį, susiformavusį visuomenėje. Čia nevengta pasigirti rezultatais. Todėl viename dokumente teigta, jog „kyla darbinis organų autoritetas, įkvepia didesnę pasitikėjimą veikla“¹²³. Tokių darbą dirbo per visą laikotarpį. 1980 m. KGB skyriaus darbuotojai perskaitė 30 paskaitų „darbo kolektyvuose“¹²⁴. Jie manė, jog panašių darbų rezultatas yra slaptųjų bendradarbių skaičiaus augimas, 1983 m. KGB turėjo 174 patikimus asmenis¹²⁵. Nors ir gyrėsi, KGB netapo artima visuomenei, jos represinis pobūdis kėlė žmonių baimę ir nepasitikėjimą per visą sovietmetį.

¹²⁰ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui plk. Kišono 1969 m. balandžio 6 d. raštas KGB prie LSSR MT 5 skyriaus viršininkui Ščesnovičiui, *ten pat*, b. 604, l. 56.

¹²¹ *Ten pat*, l. 57.

¹²² KGB prie LSSR MT įgaliotinio Panevėžio miestui mjr. Zenino ataskaita už agentūrinį-operatyvinį darbą 1959 m., KGB prie LSSR MT pirmininkui plk. A. Randakevičiui, *ten pat*, b. 586, l. 23.

¹²³ *Ten pat*, l. 25.

¹²⁴ LSSR KGB Panevėžio miesto skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1981 m. kovo 2 d. raštas LSSR KGB inspekcijos viršininkui A. Grišečkinui, *ten pat*, b. 621, l. 36.

¹²⁵ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1983 m. kovo 24 d. pažyma apie atliktą darbą stiprinant ryšius su dirbančiais, *ten pat*, b. 625, l. 5.

1988–1991 metai

Prasidėjusi „perestroika“ ir lietuvių tautinis atgimimas nustūmė KGB nuo aktyvios veiklos galimybių. Ji jau visiškai nepajėgė kontroliuoti ar sekti situacijos. Aišku, saugumas dar bandė derintis prie pasikeitimų. KGB vadovybės nurodė, kad kiekvienas KGB organas privalo turėti „savo tikrą vietą, konkrečias užduotis“ ir KGB esą tik agentūrinio-operatyvinio darbo pertvarkos pradžioje¹²⁶. Bet turbūt jie jau patys nesuvokė, ką tai turėtų reikšti.

Po 1990 m. kovo 11-osios KGB apskritai atsidūrė už Lietuvos įstatymų ribų. Ji buvo tiesiog įvardijama „TSRS saugumo filialu Lietuvoje“ ir kontroliuoti nieko negalėjo. Laikai keitėsi ne sovietų valdžios naudai.

¹²⁶ LSSR KGB Panevėžio m. skyriaus viršininko pplk. Martinkevičiaus 1986 m. lapkričio 5 d. pažyma, *ten pat*, b. 637, l. 41.